

ЕКОЛОГІЯ ТА ОХОРОНА НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

УДК 37:504:502.35(477.83)

Ольга ПРИГАРА,
м. Ужгород

ЕКОЛОГО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ ПРИРОДООХОРОННИХ УСТАНОВ ЗАКАРПАТТЯ

У статті проведено аналіз еколого-освітньої та виховної діяльності установ природно-заповідного фонду Закарпатської області. Розглянуто форми та методи еколого-освітньої діяльності у природоохоронних установах Закарпаття, шляхи її вдосконалення та успішного розвитку.

Ключові слова: екологічна освіта та виховання, екологічний світогляд, природно-заповідний фонд, Закарпаття.

Pryhara O. Ecological-Education Activities of the Transcarpathia Nature Reserve Institutions. The analysis of the ecological education and training activities of the Nature Reserve Fund of the Transcarpathian region has been done. Different methods of the ecological and educational activities in the Transcarpathian Nature Reserve Institutions as well as the ways of their improvement and successful development are under consideration in this article.

Key words: ecological education, ecological worldview, Nature Reserve Fund, Transcarpathia.

Пригара О. Эколого-образовательная деятельность природоохранных учреждений Закарпатье. Проведен анализ эколого-образовательной и воспитательной деятельности учреждений природно-заповедного фонда Закарпатской области. Рассмотрены формы и методы эколого-образовательной деятельности в природоохранных учреждениях Закарпатье, пути ее совершенствования и успешного развития.

Ключевые слова: экологическое образование и воспитание, экологическое мировоззрение, природно-заповедный фонд, Закарпатье.

Постановка проблеми. В умовах прискореного соціально-економічного розвитку країни, збільшення масштабів антропогенного впливу на природу, особливої актуальності набувають заходи щодо посилення охорони природних ресурсів, ефективності їх використання, оздоровленню навколишнього середовища, забезпеченню екологічної безпеки.

Формування сталого розвитку та забезпечення національної екологічної безпеки країни неможливе без відповідного рівня екологічної свідомості та екологічної культури населення, що сприяє зменшенню деструктивного впливу господарської діяльності на навколишнє природне середовище. У зв'язку з цим, питання екологічної освіти та виховання населення мають першочергове значення [6; 9; 13].

Основні засади еколого-освітньої діяльності визначено в Концепції розвитку екологічної освіти і виховання в Україні, прийнятої Міністерством освіти та науки України 20.12.2001 р.

Згідно з Концепцією екологічна освіта та виховання повинні бути спрямовані на здобуття фундаментальних екологічних знань та їх методології, а також на професійну екологічну підготовку, екологізацію спеціальних навчальних дисциплін і екологічне просвітництво. Це забезпечить формування цілісного екологічного знання і мислення, необхід-

них для прийняття обґрунтованих управлінських рішень на рівні підприємств, галузей, регіонів, країни загалом [6; 9].

Головними складовими системи екологічної освіти та виховання є її формальна та неформальна частини, які, володіючи різними формами й методами, мають одну мету: підготовка громадян, здатних визначати, розуміти й оптимально вирішувати екологічні та соціально-економічні проблеми регіонів проживання на основі наукових знань процесів розвитку біосфери, загальнолюдських досвіду й цінностей. Елементи формальної еколого-освітньої та виховної діяльності присутні в навчальних закладах усіх рівнів. Неформальна екологічна освіта – це процес формування екологічної свідомості в межах діяльності різноманітних природоохоронних, науково-дослідних та культурних закладів та організацій [1; 4; 9].

Важливе місце в розвитку неформальної екологічної освіти займає еколого-просвітницька діяльність установ природно-заповідного фонду України. Вона спрямована на формування екологічного мислення, розуміння гостроти екологічних проблем, глибини взаємозв'язків природи та людського суспільства. Особлива роль при цьому відводиться краєзнавчому принципу екологічної освіти, який повинен бути вдосконалений та поставлений в основу еколого-освітньої та виховної роботи.

Аналіз досліджень. Питання еколого-освітньої та виховної діяльності в межах природоохоронних територій розглядали в своїх працях В. Борейко (1996), С. Качановський, К. Ситник (1997), І. Дубович (2006) та інші.

Метою даної роботи є дослідження еколого-освітньої та виховної роботи установ природно-заповідного фонду Закарпаття, її ефективність та шляхи удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Природно-заповідний фонд Закарпаття налічує 456 об'єктів загальнодержавного та місцевого значення загальною площею 181,4 тис. га, що становить 13,8% від загальної площі Закарпатської області. Найбільшими природоохоронними установами є Карпатський біосферний заповідник (58,04 тис. га), національний природний парк «Синевир» (42,70 тис. га), національний природний парк «Ужанський» (39,16 тис. га), національний природний парк «Зачарований край» (6,10 тис. га) [3; 12].

Згідно з Законом України «Про природно-заповідний фонд» від 16.06.1992 р., Положенням про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України, затвердженого наказом Мінекобезпеки України від 01.07.97 № 105, Положенням про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України, затвердженого наказом Мінекобезпеки України 21.09.98 № 140, об'єкти природно-заповідного фонду України мають статус еколого-освітніх установ, є центрами цілеспрямованого впливу на світогляд, поведінку і діяльність населення і здійснюють еколого-освітню діяльність з метою формування екологічної свідомості та залучення людей до збереження природної спадщини [10; 11; 14].

Еколого-освітня діяльність в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється з метою підтримки природно-заповідної справи широкими верствами населення, сприяє вирішенню регіональних екологічних проблем, підвищенню екологічної свідомості, розвитку екологічної культури населення [1; 6; 8]. Еколого-освітня робота на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду ведеться адміністраціями природних та біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків. Значну роль в екологічній освіті та вихованні відіграють також штучно створені природоохоронні об'єкти: ботанічні сади, зоопарки, дендропарки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Основною метою екологічної освіти та виховання є формування у населення сучасних уявлень про роль заповідних територій у збереженні ландшафтного та біологічно-

го різноманіття, забезпечення Екологічна освіта та виховання на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду має такі цілі: забезпечення підтримання ідей заповідної справи широкими верствами населення як необхідної умови виконання природоохоронними установами своїх завдань; сприяння вирішенню регіональних екологічних проблем; участь у формуванні екологічної свідомості та розвитку екологічної культури населення.

Визначальним завданням еколого-освітньої та виховної діяльності природоохоронних установ Закарпаття стабільного функціонування національної екологічної мережі та екологічно збалансованого соціально-економічного розвитку регіонів. Фахівцями територій та об'єктів природно-заповідного фонду здійснюється цілеспрямована робота з усіма верствами населення для забезпечення принципу безперервності екологічної освіти та виховання.

Головні завдання еколого-освітньої роботи в межах природно-заповідних територій визначаються з урахуванням програм і планів, які затверджуються природоохоронними установами, створюються відділи екологічної освіти, які організовують здійснення еколого-освітньої діяльності, інформування та налагодження зв'язків із громадськістю [1; 6].

є підвищення загального еколого-освітнього рівня населення, інформування людей про реальну екологічну ситуацію на території Українських Карпат, роз'яснення унікальності природи Карпатського регіону, значення заповідних територій для збереження і підтримання екологічної рівноваги у регіоні, формування доброзичливого ставлення місцевого населення до заповідних об'єктів та їх діяльності [2; 6].

З цією метою природоохоронні установи співпрацюють із засобами масової інформації, обласними та районними газетами, в яких регулярно друкуються матеріали природоохоронного спрямування. Так, Карпатський біосферний заповідник (далі – КБЗ) здійснює видавництво Всеукраїнського екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», національний природний парк «Синевир» (далі – НПП «Синевир») – еколого-освітнього часопису «Синій Вир» [7; 15]. Найбільшими природоохоронними установами здійснюється видавництво науково-популярних, відео- та кінофільмів, книг, буклетів, листівок, виробництво значків, сувенірів тощо.

Одним з важливих напрямів еколого-освітньої та виховної роботи є створення та функціонування інформаційних візит-центрів. Так, на базі Карпатського біосферного заповідника у м. Рахові, створено візит-центр, який включає експозицію про природу КБЗ, лекційно-демонстраційний зал, бібліотеку, інформацію про екологічні стежки [7]. Такі ж центри та науково-пізнавальні екологічні стежки створені у національних природних парках «Ужанський», «Зачарований край», «Синевир», заповідному масиві «Долина нарцисів» [5; 15; 16].

На території КБЗ функціонує Музей екології гір та історії природокористування в Українських Карпатах – єдиний в Україні музейний комплекс такого типу. Музейні експозиції складаються з двох розділів – «Природа Карпат» та «Природокористування в Українських Карпатах». В межах першого розділу подається інформація про історію Карпатських гір, їх геологію, геоморфологію, основні типи ландшафтів, рослинний і тваринний світ. У другій частині експозиції розкривається тема природокористування в Українських Карпатах – від початку колонізації, що розпочалася в пізньому палеоліті близько 20 тис. років тому, і до наших днів. Ця частина експозиції також містить цілісне бачення перспектив сталого розвитку регіону [2; 7].

На базі НПП «Синевир» працює єдиний в Україні музей лісосплаву, а також єдиний в Україні реабілітаційний центр бурих ведмедів. Спостереження за життям ведмедів, які постраждали від людської жорстокості має інформаційний та емоційний вплив на відвідувачів, формування у них почуття відповідальності за збереження природи [15].

Важливим засобом здійснення еколого-освітньої та виховної діяльності на територіях і об'єктах природно-заповідного фонду є організація екологічних стежок і проведення екскурсій.

На території КБЗ розгорнута ціла мережа еколого-освітніх та науково-пізнавальних маршрутів. Найбільш популярними є маршрути на Чорногору, до Угольських печер, в урочище Кузій, на Близницю та до Петроса (у Кевелівському лісництві) тощо. Цінність екологічних маршрутів у тому, що фактично при відсутності ресурсних затрат можна отримати певну суму знань про оточуюче середовище та набути цінного практичного досвіду спілкування з природою, виховати у себе почуття бережливого ставлення і поваги до її краси.

Екологічні маршрути мають різне спрямування та організацію і охоплюють різні науково-практичні дисципліни – ботанічні, зоологічні, географічні, геологічні, історичні, а також комплексні ландшафтно-екологічні. Траси туристичних маршрутів мають місця для відпочинку, вони обладнані лавками, альтанками, встановлені інформаційні знаки.

Винятковою за своєю значимістю для екологічної освіти та виховання є «Долина нарцисів» – один із заповідних масивів Карпатського біосферного заповідника. Це унікальний ботанічний об'єкт, з якому охороняється останній у Європі рівнинний осередок нарцису вузьколистого. Популяція цієї рослини існує тут з післяльодовикового періоду і має реліктовий характер. Краса Долини під час цвітіння нарцису впливає на емоційний стан відвідувачів та виховує дбайливе ставлення до природи [5].

Важливим напрямом еколого-освітньої діяльності природоохоронних установ є робота зі школярами. На базі КБЗ спільно із Закарпатським обласним еколого-натуралістичним центром щороку традиційно організовується Всеукраїнський наметовий табір-експедиція «Ойкос». Його учасниками стають юні натуралісти з Дніпропетровської, Луганської, Вінницької, Закарпатської областей та м. Києва. Однією з основних цілей табору «Ойкос» є виховання у дітей почуття любові до дикої природи, відчуття її вразливості та унікальності, формування почуття особистої відповідальності за її збереження.

В екологічних таборах найчастіше використовуються такі форми занять, як екскурсії екологічними стежками та туристичними маршрутами заповідного об'єкту, заняття в інформаційних візит-центрах та музеях природи, екологічні ігри, конкурси, навчання практичним навичкам польових наукових досліджень, бесіди, круглі столи, лекції. Традиційними заняттями в екологічних наметових таборах є засвоєння навичок поведінки в природних умовах, орієнтування на місцевості, користування туристським спорядженням, спостереження цікавих явищ природи тощо.

Надзвичайно ефективними засобами впливу на світогляд людей є проведення різноманітних еколого-просвітницьких заходів. Це «Екологічні свята» та акції, такі як «Всесвітній день охорони природи», «День працівників лісу», різні свята, пов'язані з місцевими традиціями, які мають природоохоронний характер. На базі НПП «Синевир» традиційними стали акції «Пролісок», «Чиста річка», «День довкілля», «День Землі» та різні фестивалі, такі як «Проводи на полонину», «На Синевир трембіти кличуть», «Карпатам назустріч» тощо.

Таким чином, екологічна освіта та виховання є одним з пріоритетних напрямків діяльності природоохоронних установ Закарпаття. На території об'єктів природно-заповідного фонду еколого-освітня діяльність проводиться шляхом співробітництва із засобами масової інформації, створення рекламно-видавничої продукції, створенням кіно- та відеопродукції, створення музеїв та візит-центрів, проведенням екологічних екскурсій та пізнавального туризму, організації масових еколого-освітніх заходів.

Найкраще екологічна освіта та виховання здійснюються в Карпатському біосферному заповіднику та НПП «Синевир». В інших природоохоронних установах еколого-освітня

діяльність знаходиться на стадії формування та розвитку і для її успішного розвитку слід залучати досвід КБЗ.

Еколого-освітня діяльність природоохоронних установ Закарпаття є надзвичайно важливою для розвитку природоохоронного та екологічного руху. Вона сприяє формуванню у населення екологічної свідомості та екологічної культури, етичних стосунків людини з природою, виховання розуміння сучасних екологічних і природоохоронних проблем та сприяє збереженню навколишнього природного середовища.

Висновки. Для успішного вирішення завдань еколого-освітньої діяльності природоохоронним установам Закарпаття слід зосередити увагу на створенні та розширенні вже існуючої навчально-методичної бази, покращенні організаційного та матеріально-технічного забезпечення еколого-освітньої діяльності, підготовці висококваліфікованих фахівців, які працюють з населенням, засобами масової інформації, органами державної влади та місцевого самоврядування, громадськими організаціями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Борейко В. Дорога к заповеднику. Природоохранная пропаганда и экопросвещение в заповедных объектах / В. Борейко. – М. : Мысль, 1996. – 120 с.
2. Гамор Ф. Карпатський біосферний заповідник / Ф. Гамор, В. Покиньючерда // Заповідники і національні природні парки України. – К. : Вища школа, 1999. – С. 28–39.
3. Департамент екології та природних ресурсів у Закарпатській області. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecozakarpat.gov.ua/>.
4. Дерябо С. Экологическая педагогика и психология / С. Дерябо, В. Ясвин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 232 с.
5. Долина нарцисів. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
6. Дубович І. А. Особливості та перспективи екологізації освіти та екологічного виховання населення в Україні // І. А. Дубович // Науковий вісник Львівського національного університету. – Львів, 2006. – Вип. 16.5. – С. 244–247.
7. Карпатський біосферний заповідник. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://cbr.nature.org.ua>
8. Качаловський Є. Природоохоронні території України / Є. Качаловський, К. Ситник. – К. : Урожай, 1997. – 285 с.
9. Концепція екологічної освіти України. Затверджено рішенням Міністерства освіти і науки України №13/6-19 від 20.12.2001 р.
10. Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 01.07.97 №105. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0548-00>
11. Положення про еколого-освітню діяльність заповідників і національних природних парків України. Затв. наказом Мінекобезпеки України від 21.09.98 р. №140. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0630-98>
12. Природно-заповідний фонд Закарпатської області / [за заг. ред. С. Поп]. – Ужгород : Карпати, 2011. – 232 с.
13. Про охорону навколишнього природного середовища. Закон України від 25 червня 1991р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4713-17>.
14. Про природно-заповідний фонд. Закон України від 16.06.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>.
15. Синевир (національний природний парк). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
16. Ужанський національний природний парк. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.

Статтю подано до редакції 15.10.2014 р.